

Kunskap om religion i nutida samhällen

MAGDALENA NORDIN

Magdalena Nordin är docent i religionssociologi och lektor i religionsvetenskap vid Göteborgs universitet.

magdalena.nordin@lir.gu.se

Kunskap om religion i nutida samhällen

En av de avgörande frågorna inom religionssociologin är hur vi kan uppnå kunskap om religion i nutida samhällen, vilket också är den fråga som jag kommer att utgå från i den här artikeln.¹ Det är en fråga vars svar jag menar är helt avgörande för att få kunskap om det nutida samhället i allmänhet och om människorna som lever i detta och vars svar är av största vikt för att samhället ska kunna fungera och för att vi ska kunna leva tillsammans. Religion har inte som förutspåddes av tidiga sociologer på något sätt försvunnit från samhället. Kanske är det i stället så att religion har kommit att få en ökad betydelse för både människor och samhällskonstruktioner.

Perspektivet i denna artikel kommer att vara hur jag som universitetslärare och forskare inom ämnet förhåller mig till denna epistemologiska fråga. Först kommer jag att visa hur kunskapskumulationen om religion kan ske i relation till undervisningen om ämnet, för att sedan visa hur den sker i relation till forskningen om ämnet, med betoning på den forskning jag bedrivit om religion i nutida samhällen under de tjugo år som jag haft förmånen att få göra detta. Den kunskap jag genom detta får om religion har jag som lärare och forskare möjlighet att sedan föra vidare till det nutida samhället ge-

1. Artikeln bygger till stor del på min docentföreläsning vid teologiska fakulteten, Lunds universitet, den 6 december 2017.

nom undervisning och forskning och på så sätt skapas en vetenskaplig kunskapsökning, något som jag menar är av allra största vikt för ett samhälle som allt mer ger intryck av att präglas av "fake news" och kunskapsresistens.

Kunskap om religion genom undervisning

Det finns främst två orsaker, menar jag, till att undervisning om religion ger en ökad möjlighet till en växande kunskap om religion i nutida samhällen. Den första hör samman med att de tankar och frågor som studenter har om ämnet också blottlägger hur religion kan förstås. Den andra hör samman med hur jag som föreläsare om ett fenomen som är så komplext som detta måste vara mycket tydlig med vad som avses och vara lyhörd för de frågor studenterna har, eftersom dessa inte endast blottlägger brister i min undervisning, utan även att det kan finnas andra sätt att förstå religion på som jag ännu inte kommit till insikt om.

Studenterna befinner sig mitt i det nutida samhället

Om vi börjar med den första orsaken kan den illustreras genom att påvisa hur de svar såg ut som jag fick på kursen om identitet, etnicitet och religion vid IMER-utbildningen på Malmö universitet i mitten av 2000-talets första decennium.² Över 190 olika termer lyftes fram av studenterna och det kunde röra sig om allt från "Gud" och "tro" till "fiende", "fred", "heliga tempel", "kärlek", "lagar", "livsstil", "uppfostran", "tröst" och "profeter", och mycket annat.³ Även svaren från läkarstudenter som jag undervisat om religion i dagens Sverige vittnar om en stor bredd i hur religion uppfattas. Svaren från dem på frågan om hur många de tror skulle instämma i påståendet "jag tror på Gud" spänner från fem till 90 procent (rätt svar är cirka 45 procent). På frågan om religion är mycket viktig för dagens svenskar menar läkarstudenterna att detta kan stämma för mellan en procent upp till 70 procent av befolkningen (rätt svar är cirka åtta procent).

Uppfattningen om vad religion kan vara är alltså bred och varierande bland dagens studenter och detta visar, menar jag, inte på kunskapsbrist hos dessa utan på att religion kan uppfattas vara en mängd olika saker bland människor i nutida samhällen. Även de frågeställningar som studenter har inför uppsatsskrivande vittnar om en bred förståelse av vad som kan ingå i religion. Jag har genom åren haft privilegiet att handleda studenter på både grund-, avancerad och forskarnivå. Dessa studenter har kommit till mig med tankar om att studera religion i nutida samhällen från ett brett spek-

2. IMER står för Internationell migration och etniska relationer.

3. Magdalena Nordin, "Religion och etnicitet", i Anna Davidsson Bremborg, Göran Gustafsson & Gunilla Hallonsten (red.), *Religionssociologi i brytningstider*, Lund 2009, 284–297.

trum av idéer. Många av dessa utgår från studenternas personliga intresse av frågeställningen, det vill säga att det handlar om något som direkt berör deras liv. Så här kan det låta: ”Jag skulle vilja skriva om personer som förlänger sitt hår med tempelhår, alltså hår som offrats av religiösa skäl, uppfattar detta hår som religiöst, för det tycker jag är spännande”, eller ”jag är kristen och feminist och skulle därför tycka det var intressant att skriva om muslimska feminister”, eller ”jag har varit på en namngivningsfest i helgen och skulle vilja skriva om det”. Allt det som studenterna vill skriva om religion utifrån sina egna erfarenheter av detta innebär att de har fått syn på religion i en form som inte är självklar för dem och därmed en form av religion som på något sätt är ny. Att studenterna har frågor om den religion som finns i deras närhet vittnar om att det finns något som vi ännu saknar svar på och genom dessa frågor och de svar studenterna kommer fram till när de genomfört sina studier ger en ökad kunskap om religion i nutida samhällen.

Tydlighet i undervisningen

Den andra förklaringen till att kunskap om religion i nutida samhällen ökar i samband med undervisning om religion hör samman med hur jag föreläser om detta. Denna förklaring handlar om det som alla som undervisar känner till, nämligen att genom att lära någon annan om något kommer det att vara den som lär ut som kommer att lära sig mest. För att lära studenterna om vad religion har varit tidigare och kan vara i dag, behövs detta göras tydligt och förståeligt. För att få studenterna att förstå detta svårfångade fenomen behöver det göras begripligt. Detta kräver av mig som undervisar att jag noggrant reflekterar över och formulerar ett sammanhängande system över hur religion kan förstås. Denna process innebär att det blir tydligt vad som passar in i detta system och vad som inte gör det. Dessutom kommer de frågor som studenterna ställer, och de svar som sedan kommer in vid examinationen, att visa hur denna kunskapsförmedling har fungerat, och jag kommer än en gång behöva tänka igenom vad religion kan vara i nutida samhällen. Sammantaget kommer undervisningen ge en god inblick i vad vi redan vet och varför, men även i allt det som vi ännu inte vet och vad som behöver beforskas, vilket leder över till det andra fältet för kunskapsproduktion om religion i nutida samhällen, nämligen forskning.

Kunskap om religion genom forskning

Genom åren har jag haft möjlighet att forska om religion i nutida samhällen inom ett flertal olika områden, men mestadels har det handlat om religion i Sverige i relation till migration och globalisering.⁴ Fältet migration och

4. Forskningen har även handlat om bland annat religion hos ungdomar, religionsämnets

globalisering menar jag vara av avgörande betydelse för att få kunskap om religion i nutida samhällen. Dagens samhälle präglas av migrationsrörelser och många av de religiösa förändringar som sker i dagens samhälle hör nära samman med detta. För att få kunskap om religion i nutida samhällen kan vi inte bortse från migration och globaliseringsprocesser. Den forskning som jag bedrivit inom fältet har behandlat förändringar som en följd av migration när det gäller individers religiositet såväl som förändringar av samfund och i relationer mellan samfund och hur religionens plats och funktion förändrats inom den offentliga sfären.

Migration och förändringar i religiositet

Det första större forskningsprojekt som jag var del av handlade om förändringar i livsåskådningar hos svenskar och genomfördes i slutet av 1990-talet. Inom detta projekt studerade jag om och hur migration kunde komma att förändra människors livsåskådning.⁵ Utifrån en enkät med frågor om människors livsåskådning, som både skickades ut till ett allmänt urval av människor boende i Sverige och personer födda i Chile, gavs en möjlighet att se om dessa skilde sig åt. Dessutom ingick det frågor till Sverige-chilenarna om hur deras religiositet sett ut i Chile innan flytten till Sverige och hur den såg ut nu, vilket gav en möjlighet att studera förändringar. För att minska inflytandet av primära, och till viss del sekundära, socialisationsprocesser som en orsak till förändringar i religiositet var det endast personer som var över tjugo år när de flyttade till Sverige som ingick i urvalet. För att kunna studera förändringar över tid skulle de dessutom ha bott i Sverige under ett flertal år, vilket var en av orsakerna till att det var just Sverige-chilenare som studerades. Den övervägande delen av dessa kom till Sverige fram till slutet av 1980-talet. Svaren från enkäten visade att Sverige-chilenarna var något mer religiösa i förhållande till svenskar i allmänhet, förutom när det gällde att tillhöra ett religiöst samfund och att de i lägre utsträckning var religiösa nu än innan migrationen. Dessa resultat bekräftade därmed tidigare forskning, och bekräftades även av senare forskning, på området om hur människor som flyttat till länder där religionen har ett mindre inflytande i samhället än i de länder de växt upp i är religiösa i mindre utsträckning.⁶

didaktik och begravningsar.

5. Magdalena Nordin, "Immigrant Language Groups in Religious Organisations", *Nordic Journal of Religion and Society* 20 (2007), 65–86; Magdalena Nordin, *Religiositet bland migranter: Sverige-chilenares förhållande till religion och samfund*, Lund 2004.

6. Siobhan McAndrew & David Voas, "Immigrant Generation, Religiosity and Civic Engagement in Britain", *Ethnic and Racial Studies* 37 (2014), 99–119; Frank Van Tubergen, "Religious Change of New Immigrants in the Netherlands: The Event of Migration", *Social Science Research* 42 (2013), 715–725; Eva Hamberg, *Livsåskådningar, religion och värderingar i en invandrargrupp: En studie av sverigeeungrare*, Stockholm 2000; Robert E. Lewis, Mark W. Fraser

För att undersöka vad som skulle kunna förklara förändringarna i religiositet som enkäten uppvisade genomfördes även en intervjustudie där Sverige-chilenare boende i södra Sverige fick berätta om sina liv före och efter flytten till Sverige med fokus på deras religiositet. I intervjuerna framkom hur sociala strukturer på samhälls- och gruppnivå påverkade detta. Utmärkande var att upplevelsen av Sverige som ett utpräglat sekulariserat land ledde till att de minskade sitt eget religiösa engagemang och hur deras föräldrars tidigare inflytande i den religiösa socialisationen nästan helt försvann. Detta innebar dessutom att de därmed upplevde sig mer fritt kunna välja hur deras barn skulle fostras i religiöst avseende. Det som också blev tydligt i studien var hur förändringar i religiositet hos de intervjuade inte endast hörde samman med flytten utan i stor utsträckning också med tiden, det vill säga att deras liv förändrades som en följd av att de blev äldre och att livssituationen *under* tiden i Sverige förändrades.

Migration och religion i den offentliga sfären ur ett individperspektiv

I ett av de forskningsprojekt som sedan följde studerade jag hur bland annat immigration till Sverige kommit att påverka religionens plats och funktion inom den offentliga sfären.⁷ I studien, som genomfördes tillsammans med Tobias Schölin vid Malmö universitet, sökte vi svar på vilka religiösa behov som finns hos människor som befinner sig på sjukhus eller andra omsorgsinrättningar, hur de upplevde att dessa behov tillgodosågs och hur de önskade att det skulle vara. Eftersom Sverige tidigare varit relativt homogent i religiöst avseende har det varit Svenska kyrkan, och till viss del frikyrkorna, som haft ansvaret för att tillgodose religiösa behov hos personer som befinner sig på sjukhus eller andra vårdinrättningar. Bland annat som en följd av immigration har emellertid den religiösa mångfalden hos befolkningen ökat och därmed kommer andra religiösa behov än de som Svenska kyrkan och frikyrkorna kan vara behjälpliga med att öka. Det empiriska materialet för

& Peter J. Pecora, "Religiosity Among Indochinese Refugees in Utah", *Journal for the Scientific Study of Religion* 27 (1988), 272–283; Hans Mol, "The Decline in Religious Participation of Migrants", i Thomas R. Ford & Gordon F. de Jong (red.), *Social Demography*, Englewood Cliffs, NJ 1970, 255–260. Dessa tendenser är emellertid inte helt entydiga och skiljer sig åt mellan generationer, religion, etnicitet och integration. Se till exempel Konstanze Jacob & Frank Kalter, "Intergenerational Change in Religious Salience Among Immigrant Families in Four European Countries", *International Migration* 51 (2013), 38–56; Olav Elgvin & Christian Rose Tronstad, "Nytt land, ny religiositet? Religiositet og sekularisering blant ikke-vestlige innvandrere i Norge", *Tidsskrift for samfunnsforskning* 54 (2013), 63–91.

7. Magdalena Nordin, "Blurred Religion in Contemporary Sweden – Health Care Institutions as an Empirical Example", *Journal of Religion in Europe*, kommande; Magdalena Nordin, "Religiös integritet: Hur tillgodoser hälso- och sjukvården den enskilda patientens behov?", i Anne Sofie Roald (red.), *Den mångkulturella vården*, Kristianstad 2014, 27–36; Magdalena Nordin & Tobias Schölin, *Religion, vård och omsorg: Mångkulturell vård i praktiken*, Malmö 2011.

studien bestod i huvudsak av intervjuer med personer som varit patienter eller var boende på omsorgsinrättningar och med representanter från ett flertal olika samfund som hade kontakt med sjukhus och omsorgen.

Studien visade att det fanns en stor bredd av religiösa behov bland vårdtagarna, men att de upplevde att dessa inte alltid kunde tillgodoses. En orsak till detta var att det kunde vara svårt att få kontakt med representanter för det samfund som personen tillhörde om det inte var Svenska kyrkan eller frikyrkosamfunden det gällde. Det kunde även vara så att tillhöriga till Svenska kyrkan inte kom i kontakt med sjukhuskyrkan för att personalen inte uppfattade att dessa personer hade religiösa behov. Studien visade även att det fanns en hög grad av flexibilitet och pragmatism i hur de religiösa behoven tillgodosågs och i dessa fall förekom många gånger religiösa praktiker som korsade religions- och samfundsgränser. Vad som också framkom var att de intervjuade ville att personalen skulle fråga om religiösa behov, men att det helst skulle vara någon som var frikopplad från vårdinrättningarna som tillgodosåg dessa behov. Sammantaget kom studien att visa en stor bredd i religionens plats och funktion inom vård och omsorg som en följd av en större religiös mångfald i Sverige i dag, vilken främst har uppstått som en följd av immigration. Denna religiösa mångfald kan dock även förklaras av förändringar i religiositet där individuella religiösa uttryck, som en personlig andlighet och en religionspraktik över religionsgränser, blir allt mer utmärkande.

Migration och religion i den offentliga sfären ur ett grupperspektiv

I ett forskningsprojekt som jag genomförde under delvis samma tid som det ovan nämnda, behandlades också religion i den offentliga sfären.⁸ I detta projekt var det, till skillnad från det om religion inom vård och omsorg som utgick från individer, grupper som studerades och mer specifikt handlade det om interreligiösa grupper på lokal nivå i Sverige. Syftet med studien var att få kunskap om de allt mer vanligt förekommande lokala interreligiösa gruppernas samarbetade med det övriga samhället med särskilt fokus på samarbete med den offentliga sfären. Det fanns vid denna tid mycket nationell och internationell forskning om interreligiösa grupper, men ytterst lite

8. Magdalena Nordin, "Secularization, Religious Plurality, and Position: Local Inter-Religious Cooperation in Contemporary Sweden", *Social Compass* 64 (2017), 388–403; Magdalena Nordin, *Religionsdialog och interreligiös samverkan i Svenska kyrkans församlingar 2016: En kvantitativ studie*, <https://www.svenskakyrkan.se/religionsdialog-och-interreligios-samverkan-i-svenska-kyrkans-forsamlingar-2016>, besökt 2018-05-14; Martha Middlemiss Lé Mon, Annette Lies-Peters & Magdalena Nordin, "Religiösa organisationer och civilsamhället", i Mia Lövheim & Magdalena Nordin (red.), *Sociologiska perspektiv på religion i Sverige*, Malmö 2015, 107–122; Magdalena Nordin, "Interreligiösa gruppernas samarbete med kommuner i Sverige", *Politik* 17 (2014), 37–44.

om hur dessa grupper relaterade till resten av samhället.⁹ Liksom i den ovan nämnda studien bestod det empiriska materialet av intervjuer med personer som på olika sätt varit i kontakt med lokala interreligiösa grupper, men även med personer som aktivt valt att inte vara det. Dessutom observerade jag möten bland fem lokala interreligiösa grupper.

Förutom teorier om migration, globalisering och sekularisering, teorier som även genomsyrade studien om religion inom vård och omsorg, utgick jag i den här studien även från teorier om styrning (*governance*). Redan i analysen av religion inom vården blev det tydligt att det fanns olika former för styrning av hur de olika religiösa behoven inom det offentliga kunde tillgodoses. En allt större religiös mångfald innebär en större komplexitet, med ett flertal intressenter, samtidigt som en långt gången sekularisering lett till att det inte fanns någon övergripande styrning för om och hur religiösa behov skulle tillgodoses. Det här skapar en mångfald av mer eller mindre tydliga styrande regimer, något som även visade sig vara betydelsefullt när det gällde de lokala interreligiösa gruppernas samarbete med den offentliga sfären. Dessa styrande regimer påverkade både dessa gruppers sammansättning, det vill säga vem från vilket samfund som skulle få delta, och vilken extern part de kunde samarbeta med. Styrningen skedde dessutom från båda håll. Det skedde från offentligt håll, till exempel i samarbete med kommuner för integrationsarbete, genom att gruppen skulle representeras av ”rätt” samfund för att ett samarbete skulle vara aktuellt och det skedde inifrån grupperna, där teologiska, men även politiska, praktiska, ekonomiska och normativa skäl, styrde gruppernas arbete och vem som fick vara med i grupperna. Studien visade att vilken faktisk och upplevd position i samhället samfunden hade i stor utsträckning styrde de interreligiösa gruppernas samarbete med det offentliga och att det fanns en stor obalans mellan samfunden i detta avseende. Samfund som hade stora resurser och var etablerade i landet, så som Svenska kyrkan, kunde delta i större utsträckning än samfund med små resurser och liten etablering i samhället, så som olika ortodoxt kristna samfund och olika muslimska samfund. När det gällde scientologerna, ett samfund med stora resurser men svag etablering i samhället, var deltagande i grupperna komplext och många gånger problematiskt.

9. Se Klas Borell & Arne Gerdner, ”Cooperation or Isolation? Muslim Congregations in a Scandinavian Welfare State: A Nationally Representative Survey from Sweden”, *Review of Religious Research* 55 (2013), 557–571; Maria del Mar Griera, ”Public Policies, Interfaith Associations and Religious Minorities in Barcelona”, *Social Compass* 59 (2012), 570–587; Jacques Palard et al., *Gods in the City: Intercultural and Interreligious Dialogue at Local Level*, Strasbourg 2007.

Migration och förändringar hos religiösa samfund

Genomgående i den forskning om relationen mellan religion och migration i Sverige som jag genomfört har kristna migranter och kristna samfund funnits med i studierna, men aldrig varit huvudfokus för forskningen. Under de senaste åren har jag dock kommit att fokusera mer på dessa, vilka i Sverige, men även internationellt, inte studerats i någon högre utsträckning.¹⁰ I stället har fokus för mycket av forskningen om migration och religion varit på muslimska immigranter och islam i västerländska samhällen.¹¹ Av intresse för mig har varit ortodoxt kristna och de förändringar som följer av att på grund av migration vara en kristen minoritet i samhällen med huvudsaklig protestantisk tradition, men där religion inte har någon dominerande ställning i samhället.

I januari 2018 påbörjade jag tillsammans med Andreas Westergren, Lunds universitet, Henrik Rydell Johnsén, Stockholms universitet och Önver Cetrez, Uppsala universitet ett av Vetenskapsrådet finansierat fyraårigt forskningsprojekt om den syrisk-ortodoxa kyrkan i Sverige ("Integration och tradition: Framväxten av en syrisk-ortodox kyrka i Sverige"). I projektet kommer vi att studera hur relationen ser ut mellan integration och religiös tradition i samband med de förändringar som samfund genomgår som en följd av migration. Den här studien skiljer sig alltså från den första jag gjorde om förändringar av religion i samband med migration, där det var förändringar hos individer (Sverige-chilenare) som studerades; här är det förändringar hos en grupp som studeras. Frågor som vi hoppas få svar på är hur integrationsprocesser – både i relation till det omgivande samhället, extern integration, och inom samfunden, intern integration – ser ut och hur dessa är kopplade till religiösa traditioner. På vilket sätt förändras och förhandlas religiösa traditioner i samband med detta? Och på vilket sätt kan religiösa traditioner vara hindrande och splittrande i dessa processer? Även i den här studien kommer teorier om sekularisering och styrning att inkluderas för att ge möjlighet att närmare studera och förstå integrationsprocesser i relation till förändringar av religiösa traditioner. Med denna studie kommer vi skapa ytterligare kunskap om religion i nutida samhällen. ▲

10. Se Magdalena Nordin, "Vad vi vet och inte vet om kristna migranter i Sverige", i Anders Aschim, Olav Hovdelien & Helje Kringlebotn Sodal (red.), *Kristne migranter i Norden*, Kristiansand 2016, 21–38; Peter Kivisto, *Religion and Immigration: Migrant Faiths in North America and Western Europe*, Cambridge 2014; Tuomas Martikainen, *Religion, Migration, Settlement: Reflections on Post-1990 Immigration to Finland*, Leiden 2013; Roland M. Synnes, *Kristne migrantmenigheter i Oslo*, Oslo 2012.

11. Se Kivisto, *Religion and Immigration*; Synnes, *Kristne migrantmenigheter*.

SUMMARY

In this essay, I explore ways in which to gain knowledge about religion in contemporary Sweden, both in relation to teaching and research. The point of departure is that in times of knowledge resistance and fake news it is of utter importance to be aware of how this production of knowledge is achieved, and that knowledge about religion is of great significance to understand and uphold today's society. My experience in how to get knowledge about religion through teaching is that the students' perception about religion tells us a lot about this, and by teaching about religion I constantly have to reflect over what can be considered as religion in contemporary society. In the research I have done, knowledge about religion have been achieved foremost by studying religion in relation to migration, on individual as well as group level, and in relation to institutions in the public sphere, such as the health care sector and local authorities.